

HISTORIE van de ZIJLVESTEN TOT 1800

Bert Hempenius

**Vier eeuwen geleden was de – natuurlijke – afvoer van over-
tollig oppervlaktewater de
voornaamste taak van verschil-
lende zijlvesten, die het groot-
ste deel van de provincie om-
vatten; tot in de huidige eeuw
is die taak in wezen niet veran-
derd. De zijlvesten waren de
voorlopers en de rechtsvoor-
gangers van de in de tweede
helft van de 19e eeuw opge-
richte boezemwaterschappen.**

Anders dan in streken met een centraal gezag zijn de zijlvesten in Groningen door belanghebbenden zonder tussenkomst van enig openbaar gezag in het leven geroepen. Deze omstandigheid heeft ertoe geleid dat er geen oprichtingsdata of -jaren van zijlvesten bekend zijn. Er kan m.i. geen misverstand bestaan over de status van de zijlvesten in staatsrechtelijke zin: ze zijn in hun eigen gebied gaan fungeren als een onafhankelijk overheidsorgaan, dat in waterstaatszaken besluiten kon nemen en voorschriften uitvaardigen (dus: eigen recht scheppen), die voor alle landbezitters binnen hun grenzen gold.

Grenzen bepalen

In de 15e eeuw zijn de grenzen van de meeste zijlvesten definitief bepaald na de inlating (de waterschappelijke vereniging) van naburige gebieden, die voordien in een andere richting afwaterden. Zo is in 1408 het dorpsgebied van Noorddijk aan het Winsumer zijlvest gehecht, waarbij dat gebied, waarschijnlijk uit een oogpunt van evenwicht tussen de onderdelen, bij

twee schepperijen is ingedeeld. Omstreeks 1458 heeft het Winsumer zijlvest de helft van een complex van landen, dat voordien naar het noordoosten uitwaterde, in zich opgenomen. Deze inlating had tamelijk vergaande konsekwenties voor het ontvangende zijlvest, dat zich genoodzaakt zag een tweede uitwateringskunstwerk, de Schaphalsterzijl, aan te leggen. Naderhand is voor het Winsumer zijlvest de naam Winsumer en Schaphalster zijlvest in zwang geraakt.

Het zijlvest der Drie Delfzijlen, dat zoals de naam aangeeft door drie afzonderlijke zijlen op de Eems uitwaterde, was een combinatie van het Slochterzijlvest, het Dorpsterzijlvest en het Scharmerzijlvest in een uiterst merkwaardige geografische samenhang; in de 15e eeuw waren nog gronden ten noorden en oosten van de stad Groningen, alsmede gebieden rond Westermenden en Garsthuizen ingelaten. Het Termunterzijlvest, dat tegen de Dollard aan lag, is pas in 1600 door toedoen van de stad Groningen ge(re)organiseerd.

Zijl en Zijldiep

Afgezien van de bovengenoemde samengestelde zijlvesten had ieder zijlvest de zorg voor één kunstwerk, de eigen zijl, en het toevoerkanal, het zijldiep. De zijlen lagen in buitenwaterkeringen, waardoor de zijlvesten direct op zee of op het Reitdiep uitwaterden. Voor het scheepvaartverkeer waren de zijlen vanouds niet geschikt; schepen moesten gebruik maken van overtochten of rollen, benamingen die aangeven hoe schepen, beter gezegd scheepjes, aan weerszijden van de zijl over de wal getrokken moesten worden. De oude houten zijlen vroegen veel onderhoud ten gevolge van het schuren van het water en de wisseling van zoet en zout water; het dagelijks toezicht was toevertrouwd aan de waarmaan annex timmerman.

De zijldiepen waren minder onderhoudsgevoelig; ze moesten op profiel worden gehouden door middel van het verwijderen van ondiepten en 'uitmodderen'. Vóór de 19e eeuw kwam het een enkele maal voor dat geheel nieuwe objecten voor rekening van de centrale kas werden genomen; een voorbeeld hiervan is het zijlvesterhuis te Onderdendam, dat in 1621 door het Winsumer en Schaphalster zijlvest is aangekocht. Was de taak van de zijlvesten in principe voor alle gelijk, in de overige opzichten was er weinig gelijkheid. Drie zijlvesten, die sterk onder invloed van aanzienlijke kloosters stonden, nl. het Aduarder zijlvest, het Winsumer en Schaphalster zijlvest en het zijlvest der Drie Delfzijlen, onder tekenden in 1531 een overeenkomst van wederzijdse bijstand, de 'confoederatiebrief'. Daarin was bepaald dat ze elkaars rechten en reglementen zouden waarborgen en beschermen, in het bijzonder ten aanzien van hoger beroep in zijlvestige zaken bij de behoorlijke rechter,

namelijk de vergadering van scheppers van het eigen zijlvest. In een overeenkomst van 1563 werd een regeling vastgesteld voor hoger beroep van de uitspraak van het ene zijlvest op het andere en eventueel het derde; in het Winsumer en Schaphalster zijlvest gold dit overigens al een eeuw. Kort na de opheffing van de kloosters in 1594 zijn de voorgaande overeenkomsten bevestigd. Tenslotte is in 1670 een reglement voor het instellen van hoger beroep vastgesteld. Door een 20e eeuwse bril bekeken is het al te gemakkelijk de handelwijze van de zijlvesten te veroordelen; in de verwarde (staats)rechtelijke

verhoudingen van de 16e eeuw waren het wijze besluiten: partijen wisten tot welke instantie ze zich moesten richten.

Scheppers en zijlrechters

De samenstelling van de zijlvesterbesturen week onderling sterk af. In het Winsumer en Schaphalster zijlvest vond in Onderdendam om het jaar de aanzwering van 76 of 77 zijlrechters plaats. De toegelaten zijlrechters kozen per schepperij uit hun midden een schepper. De scheppers vormden met de voorzitter, hier ho(o)fmeester genoemd, het bestuur. In het Aduarder zijlvest waren geen zijlrechters; het bestuur van het zijlvest der Drie Delfzijlen spiegelde zich aan dat van het Winsumer en Schaphalster zijlvest. In de kleinere zijlvesten bestond het bestuur uit scheppers en zijlrechters. Door de inbeslagname van de kloostergoederen en bijbehorende benoemingsrechten verkreeg de provincie in 1594 grote invloed op het platteland. De benoemingsrechten in zijlvesterzaken kwamen in 1659 grotendeels in handen van hoofdelingen en jonkersfamilies, die door onderlinge overeenkomsten en afspraken over de uitoefening van de rechten plaatselijk stevige machtsbases probeerden te vestigen. In de zijlvesten betekende dit dat een

klein aantal families erin slaagde de zeggenschap in verscheidene schepperijen aan zich te trekken. In het Schouwerzijlvest bijvoorbeeld kwam na 1680 het recht van benoeming van de overste schepper aan de families Tjarda van Starkenborgh en Entens. Na de uitsluiting van roomskatholieken van het bekleeden van openbare functies (1685) heeft jr. H. R. Entens zijn rechten aan H. C. van In- en Kniphuizen verkocht.

De stad Groningen, die van oudsher verscheidene bezittingen in de provincie had, oefende haar rechten actief uit door de benoeming van zijl-

merendeel niet permanent: alleen bij groot onderhoud of vernieuwing van kunstwerken als bruggen, duikers, binnenzijlen en verlaten was het nodig een omslag voor de schotplichtige landerijen uit te schrijven tot dekking van de uitgaven.

Zoals gezegd was het financiële beheer nogal eenvoudig. Tot het midden van de 18e eeuw werden er geen begrotingen opgemaakt. De omslagen, een evenredige belastingheffing over grazen, jukken en deimten, werden meestal in stuivers beraamd op de voet van voorgaande jaren. Bij onverwachte grote uitgaven kon een

niet plaats. De invoering van het Reglement (1755) van prinses Anna van Hannover, weduwe van stadhouder Willem IV, bond de zijlvesten aan uniforme regels voor de financiële administratie, de rechtspraak, de aanswering en de schouw. Voortaan moest ieder zijlvest een jaarlijkse begroting opmaken; voor bijzondere werken moest eveneens een begroting van kosten worden ontworpen. Begrotingen en rekeningen moesten in aanwezigheid van volmachten uit de ingelanden door gekomiteerden van de Hoge Justitiekamer te Groningen worden goedgekeurd.

FOTO: PAUL PARIS

Aduarderzijl

rechters. In het Winsumer en Schaphalster zijlvest is de stad er niet in geslaagd direkt of indirekt grote zeggenschap te krijgen.

De administratie van de zijlvesten vertoonde (ook) grote verschillen. De grote zijlvesten hadden vaak een welonderlegde secretaris, de kleine organisaties hadden doorgaans genoeg aan een schoolmeester. In de 17e eeuw was het nog algemeen gebruikelijk dat de overste schepper het financiële beheer voerde. Waar het doen van rekening niet jaarlijks plaats vond, konden de financiën allicht in de war raken; in enkele gevallen hebben de Staten van de provincie of de Hoofdmannenkamer maatregelen moeten nemen om de vastgelopen machine weer op gang te krijgen.

Grazen, jukken en deimten

Er ging overigens bij de zijlvesten zelf weinig om: naast de door de overste schepper en/of de secretaris-ontvanger gevoerde administratie voor de instandhouding van de hoofdafwateringswerken bestond er voor het onderhoud van plaatselijke en regionale objecten een groot aantal administraties, die voor en door belanghebbenden werden gevoerd. Uit de aard van de zaak waren die kleine administraties voor het

extra omslag worden opgelegd of er werd met ingelanden, leveranciers of andere kapitaalverschaffers een onderhandse lening aangegaan, die als een vaste schuld bleef meedraaien. Bij geschillen over de aanswering van zijlrechters kon het voorkomen dat omslagen niet op tijd werden geïnd noch afgedragen, waardoor de rekeningen grote achterstanden opliepen.

In het Winsumer en Schaphalster zijlvest zijn de omslagen ter dekking van de algemene kosten – het zijlshot – in de periode 1616-1755 van 1 stuiver tot 6 à 7 stuiver per gras of juk per jaar opgelopen. Wat daarnaast aan bijzondere omslagen – binnenschotten – voor kleine objecten is opgebracht, is niet bekend, maar gezien het versnipperde beheer mag worden aangenomen dat daarvoor hier en daar forse bedragen zijn gefourneerd.

Revolutie

Het rustig voortkabelende bestaan van de zijlvesten werd in 1748 ruw verstoord door een revolutionaire beweging, die in het geweer kwam tegen het besloten systeem van de zijlvesten. De administraties kwamen tijdelijk tot stilstand; uitgeschreven omslagen werden niet geïnd en aansweringen van zijlrechters vonden

De sekretarissen van de zijlvesten werden belast met de administratie van de binnenschotten. Het hoger beroep in zijlvester zaken werd de zijlvesten ontnomen; de Hoge Justitiekamer ging als beroepsinstantie fungeren. Er kwam geen verandering in de wijze van aanswering van de zijlrechters, maar door de bepaling dat iedere zijlrechter in zijn schepperij moest wonen, werd bereikt: 1. ter plaatse bekende ingelanden zijlrechter werden en 2. kumulatie van zijlrechter- en schepperschappen onmogelijk werd. Mede ten gevolge van het uitsterven van de adel in de 18e eeuw werd zijn invloed in de zijlvesten na 1755 gaandeweg kleiner. In de zijlvesten van het Hunsingokwartier hielden de overgebleven jonkers echter direkt of indirekt via de bekleeding van het overste schepperschap de touwtjes nog in handen; in het Winsumer en Schaphalster zijlvest hebben leden van de families Alberda, Lewe en Van Sijtzama het hofmeesterschap 'op verzoek' van de niet-adellijke scheppers tot 1795 bediend.

In maart en april 1795 kwam aan de invloed van de jonkers een abrupt einde, toen het Comité revolutionair der Ommelanden de scheppers, zijlrechters en het personeel van de zijlvesten afzette. De organisatie van de zijlvesten is evenwel tegen de verwachting in nog ruim een halve eeuw blijven bestaan. ●